Zbiór Orzeczeń

OPINIA RZECZNIKA GENERALNEGO
JULIANE KOKOTT
przedstawiona w dniu 15 maja 2014 r.[1]

Sprawa C-318/13

X

[wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Korkein hallinto-oikeus (Finlandia)]

Dyrektywa 79/7/EWG — Równość traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zabezpieczenia społecznego — Artykuł 4 ust. 1 — Pracownicze ubezpieczenie wypadkowe — Prawo krajowe — Zryczałtowane odszkodowanie za utrzymujące się szkody powstałe w związku z wypadkiem przy pracy — Ustalenie wysokości roszczenia — Roszczenia odszkodowawcze, których wysokość jest różna dla mężczyzn i kobiet z powodu różnej w zależności od płci statystycznej przewidywanej długości życia — Odpowiedzialność państwa członkowskiego — Wystarczająco istotne naruszenie prawa Unii Europejskiej

I – **Wprowadzenie**

1. Wiadomo, iż statystycznie rzecz ujmując, przewidywana długość życia kobiet jest wyższa niż mężczyzn. Jednak czy mężczyźni tylko z tego powodu i bez zbadania konkretnego przypadku powinni otrzymywać niższe świadczenia niż kobiety, w sytuacji gdy pracownicze ubezpieczenie wypadkowe przewiduje jednorazowe ryczałtowe świadczenie odszkodowawcze w razie problemów zdrowotnych utrzymujących się przez całe życie?

2. Kwestia ta stanowi sedno niniejszej sprawy. W nawiązaniu do wyroku Association belge des Consommateurs Test-Achats i in.[2] daje ona Trybunałowi okazję, aby w kontekście kolejnego stanu faktycznego, dotyczącego prawa ubezpieczeń, doprecyzował swoje orzecznictwo dotyczące obowiązującej w prawie Unii zasady równego traktowania mężczyzn i kobiet.

3. W niniejszej sprawie należy w pierwszej kolejności zbadać, czy zasada ta stoi na przeszkodzie krajowym przepisom prawa, które przy ustalaniu wysokości roszczenia z tytułu ubezpieczenia kierują się parametrami, których podstawą jest różna dla kobiet i mężczyzn statystycznie przewidywana długość życia. Po drugie, w przypadku gdyby prawo krajowe okazało się niezgodne z prawem Unii, pojawia się kwestia odpowiedzialności państwa członkowskiego i ewentualnie, po trzecie, kwestia ograniczenia skutków wyroku w czasie.

1 — Język oryginału: niemiecki.

2 — Wyrok Association belge des Consommateurs Test-Achats i in., C-236/09, EU:C:2011:100.

II – **Ramy prawne**

A – *Prawo Unii*

1. Dyrektywa 79/7[3]

4. Zgodnie z art. 3 dyrektywy 79/7 ma ona zastosowanie m.in. „do ustawowych systemów zapewniających ochronę przed inwalidztwem", wypadkami przy pracy i chorobami zawodowymi.

5. Artykuł 4 dyrektywy 79/7 stanowi:

„1. Zasada równego traktowania oznacza brak jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na płeć, bądź bezpośrednio, bądź pośrednio […], w szczególności jeżeli chodzi o:

— […]

— […]

— obliczanie wysokości świadczeń, […] oraz warunki dotyczące okresu wypłaty świadczeń i zachowanie prawa do świadczeń.

2. Zasada równego traktowania nie narusza przepisów dotyczących ochrony kobiet ze względu na macierzyństwo".

2. Dyrektywa 2004/113[4]

6. Zanim art. 5 ust. 2 dyrektywy 2004/113 uznano za nieważny[5], postanowienie to dopuszczało pod pewnymi warunkami nierówne traktowanie ze względu na płeć:

„Niezależnie od przepisów ust. 1 państwa członkowskie mogą zdecydować przed 21 grudnia 2007 o zezwoleniu na proporcjonalne różnice w składkach i świadczeniach poszczególnych osób, w przypadkach, w których uwzględnienie płci jest czynnikiem decydującym w ocenie ryzyka opartego na odpowiednich i dokładnych danych aktuarialnych i statystycznych. […]".

3 — Dyrektywa Rady 79/7/EWG z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie stopniowego wprowadzania w życie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zabezpieczenia społecznego (Dz.U. L 6, s. 24 – wyd. spec. w jęz. polskim, rozdz. 5, t. 1, s. 215).

4 — Dyrektywa 2004/113/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 grudnia 2004 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług (Dz.U. L 373, s. 37).

5 — Wyrok Association belge des Consommateurs Test-Achats i in., EU:C:2011:100.

3. Dyrektywa 2006/54[6]

7. Artykuł 5 dyrektywy 2006/54 zatytułowany „Zakaz dyskryminacji” stanowi o systemach zabezpieczenia społecznego dla pracowników[7]:

„Bez uszczerbku dla art. 4[[8]], w systemach zabezpieczenia społecznego pracowników nie może występować jakakolwiek bezpośrednia lub pośrednia dyskryminacja ze względu na płeć, w szczególności w stosunku do:

[…]

c) obliczania wysokości świadczeń […] oraz warunków dotyczących okresu wypłaty świadczeń i zachowania prawa do nich”.

8. Artykuł 9 ust. 1 dyrektywy 2006/54 przewiduje:

„Do przepisów sprzecznych z zasadą równego traktowania należą przepisy posługujące się pojęciem płci bezpośrednio lub pośrednio, jeżeli chodzi o:

[…]

h) określenie różnej wysokości świadczeń, chyba że w koniecznym zakresie należy wziąć pod uwagę elementy rachunku kalkulacyjnego, które są różne dla każdej płci w przypadku systemów o zdefiniowanej składce; w przypadku systemów o zdefiniowanym świadczeniu niektóre elementy mogą się między sobą różnić, jeżeli różnice kwotowe są wynikiem stosowania czynników aktuarialnych różnicujących ze względu na płeć, w czasie gdy wdrażane jest finansowanie funduszu;

[…]”.

B – *Prawo krajowe*

9. Zgodnie z wyjaśnieniami rządu fińskiego fińscy pracodawcy są na mocy ustawy zobowiązani do ubezpieczenia swoich pracowników w prywatnych towarzystwach ubezpieczeniowych od ryzyka trwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadków przy pracy.

10. W razie zaistnienia zdarzenia ubezpieczeniowego świadczenia z tytułu ubezpieczenia wypłacane są albo w formie cyklicznych płatności, albo w formie zryczałtowanego odszkodowania (zwanego dalej „odszkodowaniem za wypadek przy pracy”). W przypadku mniejszych szkód odszkodowanie ma obowiązkowo formę jednorazowego świadczenia ryczałtowego[9].

6 — Dyrektywa 2006/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie wprowadzenia w życie zasady równości szans oraz równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zatrudnienia i pracy (wersja przeredagowana) (Dz.U. L 204, s. 23).

7 — Pod tym pojęciem należy rozumieć zgodnie z art. 2 ust. 1 lit. f) dyrektywy 2006/54 takie systemy „[…] nieobjęte dyrektywą 79/7/EWG […], które mają na celu zapewnienie pracownikom najemnym i osobom prowadzącym działalność na własny rachunek, w przedsiębiorstwie, grupie przedsiębiorstw, gałęzi gospodarki lub należącym do grupy zawodowej, świadczeń, których celem jest uzupełnienie ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego lub ich zastąpienie […]”.

8 — Przepis ten konkretyzuje zasadę równego wynagrodzenia.

9 — W czasie, kiedy doszło do przedmiotowego wypadku przy pracy, zastosowanie znajdowały w szczególności §§ 14 (192/1987), 18a (526/1981) i 18b (1642/1992) Tapaturmavakuutuslaki (608/1948) (zwanej dalej „ustawą o ubezpieczeniach wypadkowych”) oraz zarządzenie ministerstwa spraw społecznych i zdrowia w sprawie kryteriów wartości kapitałowych rent wypadkowych i po zmarłych w ramach ustawowego ubezpieczenia wypadkowego i w sprawie kryteriów wypłaty jednorazowego odszkodowania w miejsce odszkodowania w postaci renty z dnia 30 grudnia 1982. Kryteria, według których obliczane są jednorazowe odszkodowania za wypadek przy pracy, od stycznia 2010 uregulowane są w § 18e (1639/2009) ustawy o ubezpieczeniach wypadkowych. Jej przepisy odpowiadają pod względem treści, co jest szczególnie istotne dla niniejszej sprawy, kryteriom obliczania ujętych w powyższym zarządzeniu ministerstwa spraw społecznych i zdrowia.

11. Wysokość tego zryczałtowanego odszkodowania zależy od średniej przewidywanej długości życia poszkodowanego. Decydujące są tutaj z jednej strony jego wiek, z drugiej strony – dla prognozy pozostałej przewidywanej długości życia – płeć poszkodowanego. Ponieważ w odniesieniu do mężczyzn statystycznie zakłada się krótszą długość życia, zgodnie z prawem fińskim kobiety w porównywalnych okolicznościach otrzymują więc wyższe odszkodowanie niż mężczyźni.

III – **Stan faktyczny w postępowaniu głównym i pytania prejudycjalne**

12. Panu X właściwy zakład ubezpieczeń wypłacił w roku 2005 za wypadek przy pracy, któremu uległ on w 1991 r., odszkodowanie w postaci jednorazowego świadczenia ryczałtowego. Kobieta, wyłącznie z uwagi na płeć i statystycznie wyższą prognozę długości życia, otrzymałaby w porównywalnych okolicznościach 278,89 EUR więcej, niż wypłacono panu X [10].

13. Powództwo pana X o obliczenie wysokości odszkodowania za wypadek przy pracy według korzystniejszych, odnoszących się do kobiet zasad, zostało w roku 2008 prawomocnie oddalone przez orzekający w ostatniej instancji sąd ds. ubezpieczeń społecznych.

14. W powództwie wytoczonym w roku 2009 pan X domagał się od państwa fińskiego odszkodowania w wysokości kwoty stanowiącej utraconą różnicę wraz z odsetkami.

15. Sąd odsyłający przedstawił Trybunałowi Sprawiedliwości następujące pytania prejudycjalne:

„1) Czy art. 4 ust. 1 dyrektywy 79/7 należy interpretować w ten sposób, iż stoi on na przeszkodzie krajowemu przepisowi prawnemu, na podstawie którego zróżnicowana przeciętna długość życia mężczyzn i kobiet [różna w przypadku kobiet i mężczyzn przewidywana długość życia] stanowi aktuarialne kryterium obliczania [czynnik aktuarialny przy obliczaniu] wysokości świadczeń z zabezpieczenia społecznego wypłacanych na mocy ustawy z tytułu wypadku przy pracy, jeżeli przy zastosowaniu tego kryterium [czynnika] jednorazowe świadczenie odszkodowawcze wypłacane mężczyźnie jest niższe niż to, które otrzymałaby kobieta w tym samym wieku, w porównywalnej sytuacji?

2) W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze: czy w niniejszej sprawie zachodzi, stanowiące przesłankę odpowiedzialności państwa członkowskiego, [wystarczająco] istotne naruszenie prawa Unii, przy szczególnym uwzględnieniu, iż

— Trybunał w swoim orzecznictwie nie zajął wyraźnego stanowiska, czy przy obliczaniu wysokości świadczeń z ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego, objętych zakresem dyrektywy 79/7, należy uwzględnić związane z płcią czynniki aktuarialne;

— w wyroku w sprawie C-236/09 Association belge des Consommateurs Test-Achats, Trybunał uznał art. 5 ust. 2 dyrektywy 2004/113, który dopuszcza uwzględnienie takich czynników, za nieważny, i ustanowił okres przejściowy do momentu wejścia w życie nieważności [rozpoczęcia wywoływania przez nieważność skutków prawnych], oraz

— w dyrektywach 2004/113 i 2006/54 (dyrektywa w sprawie wprowadzania w życie zasad równych szans i równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zatrudnienia i pracy) prawodawca Unii dopuścił [tylko] pod określonymi warunkami uwzględnienie takich czynników przy obliczaniu wysokości świadczeń w rozumieniu tych dyrektyw, a ustawodawca

10 — Z wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym nie wynika, czy na potrzeby obliczenia wysokości tego odszkodowania uwzględniono stan prawny obowiązujący w roku 2005 czy też w roku 1991.

krajowy przyjął na tej podstawie, iż dane czynniki mogą zostać uwzględnione również w ramach ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego w rozumieniu niniejszej sprawy?”.

IV – **Ocena**

A – *Pierwsze pytanie prejudycjalne*

16. Poprzez swoje pierwsze pytanie prejudycjalne sąd odsyłający pragnie w istocie ustalić, czy art. 4 ust. 1 dyrektywy 79/7 stoi na przeszkodzie krajowym przepisom prawnym, które prowadzą do tego, iż w zakresie zryczałtowanych odszkodowań za wypadki przy pracy mężczyźni traktowani są w sposób mniej korzystny niż kobiety tylko z tego powodu, iż w przypadku mężczyzn zakłada się statystycznie niższą przewidywaną długość życia.

17. W pierwszej kolejności należy zbadać, czy dyrektywa 79/7, która zgodnie z art. 3 ust. 1 lit. a) ma zastosowanie do ustawowych systemów ochrony przed ryzykiem inwalidztwa oraz przed ryzykiem wypadków przy pracy i chorób zawodowych, znajduje w niniejszej sprawie zastosowanie. Tylko bowiem w takim przypadku można w sensowny sposób odpowiedzieć na pierwsze pytanie prejudycjalne. W innym wypadku dyrektywa nie wykazywałaby żadnego związku ze sporem stanowiącym przedmiot postępowaniu głównego.

1. Przedmiotowy i czasowy zakres zastosowania dyrektywy 79/7

a) Czasowy zakres zastosowania

18. Rząd fiński podnosi, że ratione temporis dyrektywa 79/7 nie ma zastosowania, ponieważ rozpatrywany wypadek wydarzył się w roku 1991, a więc przed przystąpieniem Republiki Finlandii do Unii Europejskiej w roku 1995. Stąd dla oceny postępowania głównego właściwy jest stan prawny obowiązujący w roku 1991. Nie można poddawać go ocenie w świetle dyrektywy 79/7, ponieważ nie znajduje ona zastosowania do stanów faktycznych zaistniałych przed przystąpieniem Republiki Finlandii.

19. Odszkodowanie za wypadek przy pracy powinno jednakże zrekompensować skutki wypadku z roku 1991, które nastąpią w przyszłości. Nie chodzi tutaj zatem o ocenę stanu faktycznego, który zostałby definitywnie zakończony przed przystąpieniem kraju członkowskiego [11].

20. Zgodnie z przyjętym orzecznictwem przyszłe skutki stanu faktycznego, który powstał w czasie obowiązywania starego przepisu, ocenia się zgodnie z obowiązującym później stanem prawnym [12]. Taka sama zasada musi obowiązywać również w odniesieniu do przyszłych skutków stanu faktycznego, który powstał jeszcze przed przystąpieniem państwa członkowskiego, ale który wywołuje dalsze skutki również po przystąpieniu.

21. Z uwagi na to, iż wraz z przystąpieniem Republiki Finlandii na jej terytorium państwowym zaczęła obowiązywać dyrektywa 79/7 [13], jest ona pod względem jej czasowego zakresu zastosowania właściwa dla omawianej tutaj kwestii przyznania odszkodowania za wypadek przy pracy.

11 — Inaczej więc niż w wyroku Ynos, C-302/04, EU:C:2006:9, pkt 35–38.

12 — Zobacz m.in. wyroki: Stadt Papenburg, C-226/08, EU:C:2010:10, pkt 46; Elektrownia Pątnów II, C-441/08, EU:C:2009:698, pkt 32, 34.

13 — Zobacz art. 166 Traktatu dotyczącego przystąpienia Republiki Austrii, Republiki Finlandii i Królestwa Szwecji do Unii Europejskiej oraz dostosowania Traktatów założycielskich Unii Europejskiej (Dz.U. 1994, C 241, s. 21; Dz.U. 1995, L 1, s. 1) oraz wyrok Österreichischer Gewerkschaftsbund, C-195/98, EU:C:2000:655, pkt 52–55.

b) Zakres przedmiotowy

22. Wątpliwości związane z objęciem stanu faktycznego przedmiotowym zakresem zastosowania dyrektywy 79/7 mogą ponadto powstać w związku z tym, iż dyrektywa ta ma zastosowanie wyłącznie do „ustawowych systemów" zabezpieczenia społecznego, w niniejszym przypadku jednakże, zgodnie z informacjami udzielonymi przez rząd fiński, odszkodowanie wypłacane jest przez odpowiednie prywatne przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe, któremu powierzono realizację zadań wynikających z ustawowego ubezpieczenia wypadkowego.

23. W związku z tym odszkodowanie za wypadek przy pracy nie jest wypłacane bezpośrednio przez właściwe fińskie organy państwowe, lecz przez prywatne przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe w ramach ustawowego systemu ubezpieczeń obowiązkowych. Jednakże warunki przyznania tego świadczenia nie są decydujące dla objęcia go dyrektywą 79/7. O wiele bardziej istotne jest, iż świadczenie przewidziane w ustawie jest bezpośrednio i faktycznie związane z ochroną przed ryzykami wskazanymi w art. 3 ust. 1 dyrektywy[14]. W odniesieniu do wypłacanego bezpośrednio poszkodowanemu odszkodowania za wypadek przy pracy, którego przyznanie reguluje ustawa o ubezpieczeniu wypadkowym, istnienie takiego związku należy potwierdzić.

24. Omawiane fińskie przepisy prawne należy zatem postrzegać jako ustawowy system ochrony przed ryzykiem związanym z inwalidztwem i wypadkami przy pracy i w związku z tym uznać należy, iż podlegają one ocenie w świetle dyrektywy 79/7. Natomiast nie znajdą tutaj zastosowania dyrektywy 2004/113 i 2006/54, ponieważ pierwszej z nich, zgodnie z jej art. 3 ust. 4, nie stosuje się „w kwestii zatrudnienia i pracy", a druga z nich, zgodnie z jej art. 2 ust. 1 lit. f), reguluje specyficzne dla danego przedsiębiorstwa pracownicze programy emerytalne, nie ma jednak zastosowania do krajowych uregulowań dotyczących ubezpieczenia wypadkowego.

25. Ponieważ przy obliczaniu wysokości świadczeń art. 4 ust. 1 dyrektywy 79/7 nakazuje „brak jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na płeć, bądź bezpośrednio, bądź pośrednio", zbadać należy, czy powoływanie się na czynniki aktuarialne stanowi nierówne traktowanie ze względu na płeć (pkt 2) i czy jest to w danym przypadku uzasadnione (pkt 3).

2. Nierówne traktowanie z uwagi na czynniki aktuarialne, które dotyczą różnej w zależności od płci statystycznej przewidywanej długości życia

26. Zróżnicowane obliczanie wysokości zryczałtowanego odszkodowania za wypadek przy pracy jest bezpośrednio związane z płcią osoby uprawnionej i jej statystycznie przewidywaną długością życia.

27. Jednak zdaniem rządu fińskiego nie stanowi to gorszego traktowania mężczyzn uprawnionych do świadczeń. Różnicowanie pod względem płci jest zalecane, aby zapobiec gorszemu traktowaniu kobiet względem mężczyzn. Ze statystycznego punktu widzenia średnia długość życia kobiet jest wyższa, dlatego odszkodowanie mające zrekompensować w sposób ryczałtowy doznane szkody, wypłacane za przewidywany pozostały okres życia, musi być wyższe dla kobiet niż dla mężczyzn.

28. Nierówne traktowanie mężczyzn i kobiet nie ma więc miejsca, a każdy otrzymuje przysługującą mu kwotę wynikającą z uwzględnienia w rachunku czynnika aktuarialnego.

29. Taki wniosek może jednakże co najwyżej *uzasadniać* nierówne traktowanie mężczyzn i kobiet w razie przyznania zryczałtowanego świadczenia, nie stanowi jednak potwierdzenia, iż zgodnie z przepisami prawa fińskiego mężczyźni i kobiety są traktowani w sposób równy.

30. W dalszej części należy zbadać ewentualne okoliczności uzasadniające [nierówne traktowanie].

14 — Zobacz wyrok Atkins, C-228/94, EU:C:1996:288, pkt 11, 13.

3. Okoliczności uzasadniające nierówne traktowanie

31. Przy badaniu, jakie przesłanki uzasadniają nierówne traktowanie w odniesieniu do odszkodowania za wypadek przy pracy, należy w pierwszej kolejności przeanalizować dyrektywę 79/7.

a) Relewantne okoliczności uzasadniające [nierówne traktowanie] na podstawie art. 4 dyrektywy 79/7

32. Artykuł 4 dyrektywy zawiera jednoznaczne i zupełne uregulowanie, które, abstrahując od świadczeń związanych z macierzyństwem, zawiera ogólny zakaz różnicowania – w odniesieniu do przyznawania świadczeń – ze względu na płeć.

33. W związku z tym fińskie przepisy byłyby nieuzasadnione już tylko z tego powodu, że – wbrew ustanowionej w dyrektywie zasadzie równego traktowania – poprzez określenie przewidywanej długości życia różnej w zależności od płci wprowadzają kryterium różnicujące, które zgodnie z intencją unijnego prawodawcy dyrektywy 79/7 nie powinno mieć zastosowania.

34. Okoliczność, iż dyrektywa nie zawiera wyraźnego zakazu brania pod uwagę przewidywanej długości życia w oparciu o kryterium płci, nie oznacza, iż fiński ustawodawca może stosować takie kryterium w odniesieniu do przyznawania świadczeń. Przeciwko temu przemawia nie tylko treść dyrektywy 79/7, lecz również porównanie z uregulowaniami zawartymi w dyrektywach 2004/113 i 2006/54. W obu ostatnich dyrektywach prawodawca Unii dopuścił pod pewnymi warunkami stosowanie związanych z płcią czynników aktuarialnych [15], względnie „elementów rachunku kalkulacyjnego” [16], co zostało przez niego wyraźnie stwierdzone. Jako że dyrektywa 79/7 nie zawiera takiej specyficznej klauzuli rozszerzającej zakres uprawnień państw członkowskich, nasuwa się wniosek a contrario, iż zgodnie z wolą prawodawcy Unii stosowanie czynników aktuarialnych związanych z płcią nie powinno być na gruncie dyrektywy 79/7 dopuszczalne.

35. Zdaniem fińskiego rządu zróżnicowana wysokość świadczeń jest jednak jak najbardziej uzasadniona, ponieważ w przypadku odszkodowań ryczałtowych wynika ona – ze względu na konstrukcję systemu – z przewidywanej długości życia, różnej w zależności od płci. W innym wypadku kobiety, które żyją statystycznie dłużej niż mężczyźni, byłyby względem nich poszkodowane, ponieważ jednorazowa wypłata ma zrekompensować skutki wypadku na cały pozostały czas życia ubezpieczonego.

36. W ten sposób rząd fiński czyni z kierowanych przeciwko niemu zarzutów argument na swoją obronę, twierdząc, iż to właśnie prawo pierwotne zobowiązuje go do tego, aby odszkodowanie ryczałtowe przyznawać mężczyznom w niższej wysokości niż kobietom.

37. Argumentacja ta nie jest jednak przekonująca, co zostanie wykazane poniżej.

b) Relewantne okoliczności uzasadniające [nierówne traktowanie] wynikające z prawa pierwotnego?

38. Bezpośrednie nierówne traktowanie ze względu na płeć – abstrahując od szczególnych środków zmierzających do promowania przedstawicieli grupy znajdującej się w mniej korzystnej sytuacji – jest w świetle prawa pierwotnego dopuszczalne jedynie w przypadku, gdy można *z pewnością* ustalić, że między kobietami a mężczyznami występują *istotne różnice*, które wymagają takiego traktowania [17].

15 — Tak uchylony w międzyczasie art. 5 ust. 2 dyrektywy 2004/113.

16 — Tak w art. 9 ust. 1 lit. h) dyrektywy 2006/54.

17 — Zobacz pkt 59 i nast. mojej opinii w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. (C-236/09, EU:C:2010:564).

i) W kwestii pojęcia istotnych różnic

39. Istnienie istotnych różnic pomiędzy mężczyznami a kobietami, które mogą mieć wpływ na przyznanie świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, należy stwierdzić wówczas, gdy w konkretnym przypadku wyłącznie w oparciu o kryterium płci można w sposób niedopuszczający dowodu przeciwnego domniemywać, że zachodzą istotne przesłanki przyznania świadczenia, bądź też nie [18]. Takie różnice miałyby istotne znaczenie *prawne* tylko wtedy, gdyby takie różnicowanie było zgodne z podstawowymi zasadami unijnego porządku prawnego [19].

40. Fińskie uregulowanie zakłada bez wyjątku, że przewidywana długość życia kobiet jest statystycznie wyższa niż mężczyzn, i uznaje na tej podstawie płeć ubezpieczonego za relewantny czynnik w kontekście zryczałtowanych, uzależnionych od długości życia, świadczeń.

41. To odnoszące się do płci prognozowanie nie obejmuje jednak wszystkich aspektów związanych z długością życia. Po pierwsze, biorąc pod uwagę już chociażby same względy natury faktycznej, jest ono w rzeczywistości zbyt ogólne i nie prowadzi do wyważonych wniosków. Ponadto również względy normatywne wynikające z prawa pierwotnego przemawiają przeciwko uznaniu przynależności do danej płci za relewantne kryterium w odniesieniu do przyznawania świadczeń.

42. W pierwszej kolejności należy odnieść się do względów natury faktycznej, a następnie do względów normatywnych, które przemawiają przeciwko uznaniu zasadności przyznawania świadczenia w oparciu o prognozowanie posługujące się kryterium płci.

ii) Względy natury faktycznej przemawiające przeciwko zasadności prognozowania w oparciu o kryterium płci

43. Wbrew opinii rządu fińskiego, po pierwsze, nie można już z całą pewnością stwierdzić, czy w kontekście przyznania odszkodowania za wypadek przy pracy na rzecz ubezpieczonej kobiety należy zawsze przyjąć wyższą przewidywaną długość życia niż wobec ubezpieczonego mężczyzny w tym samym wieku.

44. Fińskie przepisy nie uwzględniają bowiem w sposób wystarczający tego, jaki wpływ na dalszą przewidywaną długość życia mają konkretne okoliczności powodujące powstanie szkody: w przypadku określonych związanych z wypadkiem problemów zdrowotnych trudno zakładać, że przewidywana długość życia kobiet będzie wyższa niż mężczyzn, znajdujących się w porównywalnej sytuacji.

45. Samo kryterium płci dla prognozowania przewidywanej długości życia stanowi uproszczenie również z tego powodu, iż nie uwzględnia ono ważnych aspektów – oprócz skutków wypadku, również geograficznego pochodzenia i życiowego centrum danej osoby [20], jej zwyczajów życiowych i istotnych warunków gospodarczych i społecznych – a tym samym zniekształca rzeczywistość.

46. W rezultacie sama przynależność do danej płci, nawet jeśliby sprawę rozpatrywać abstrakcyjnie, nie stanowi relewantnej różnicy uzasadniającej różnicowanie świadczeń.

18 — Zobacz w odniesieniu do „dozwolonych praktyk ubezpieczeniowych związanych z kryterium płci" wytyczne (2012/C 11/01) Komisji w sprawie zastosowania dyrektywy 2004/113/WE Rady do ubezpieczeń w nawiązaniu do wyroku Trybunału Unii Europejskiej w sprawie C-236/09 Test-Achats (Dz.U. 2012, C 11, s. 1, 3, 4).

19 — Zobacz pkt 42–67 mojej opinii w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. (EU:C:2010:564).

20 — Warto tutaj zaznaczyć, iż przewidywana statystyczna długość życia może się znacznie różnić nie tylko na świecie, lecz również pomiędzy poszczególnymi regionami geograficznymi tego samego państwa.

47. To, iż sama płeć stanowi niewłaściwe kryterium dla obliczania zryczałtowanego odszkodowania, staje się jeszcze bardziej oczywiste po przyjrzeniu się konkretnym przypadkom osób ubezpieczonych i po uświadomieniu sobie, iż zgodnie z logiką fińskiego uregulowania – jak zapewnił rząd fiński na rozprawie – nawet kobieta cierpiąca na śmiertelną chorobę niezależnie od jej niskiej przewidywanej długości życia otrzyma wyłącznie ze względu na jej płeć wyższe odszkodowanie niż znacznie zdrowszy mężczyzna w tym samym wieku. Jeżeli prawo fińskie nie przewiduje w takich przypadkach stosownego dla konkretnego stanu faktycznego kryterium korygującego, lecz pozostaje bezwzględnie oparte wyłącznie na kryterium płci, to płeć nie może stanowić właściwego kryterium w kontekście obliczania wysokości zryczałtowanego odszkodowania za wypadek przy pracy.

48. Pomijając względy natury faktycznej przemawiające przeciwko stosowaniu kryterium płci, przeciwko jego dopuszczalności przemawiają również względy normatywne, o których będzie mowa dalej.

iii) Względy normatywne przemawiające przeciwko zasadności prognozowania w oparciu o kryterium płci

49. Fińskie kryterium przewidywalnej długości życia w zależności od płci musi móc zostać zbadane w świetle względów normatywnych, wynikających z pierwotnego prawa Unii. Do podstawowych zasad, na których względy te są oparte, należy zgodnie z art. 2 TUE m.in. zasada równości kobiet i mężczyzn, która ponadto jest zagwarantowana jako prawo podstawowe w art. 21 karty.

50. Biorąc pod uwagę istotne znaczenie nadane zasadzie równości kobiet i mężczyzn w świetle systemu wartości prawa Unii, na co wskazywałam również w mojej opinii w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in., nie jest możliwe, aby w tym ujęciu traktować płeć, stanowiącą uproszczoną daną statystyczną, poniekąd jako kryterium zastępcze względem innych, trudniejszych do zidentyfikowania kryteriów różnicujących, ale w rzeczywistości właściwszych z punktu widzenia ubezpieczeniowego.

51. Jeżeli określone cechy są rzeczywiście miarodajne dla przewidywanej długości życia [21], powinny one zostać jako takie właśnie ustalone, w sposób prawidłowy ocenione i przyporządkowane do konkretnych grup osób niezależnie od płci. Nie należy ich więc przyporządkowywać schematycznie do określonej płci, chyba że chodzi o stałe cechy biologiczne. W przeciwnym razie mogłoby dojść bez uzasadnionej przyczyny, wyłącznie z uwagi na płeć, do pogorszenia lub polepszenia sytuacji poszczególnych zainteresowanych, których dana cecha nie dotyczy.

52. Poza tym w przypadku dokonywania normatywnej oceny aktuarialnych kryteriów odnoszących się do płci należy mieć na uwadze, iż art. 21 karty stawia zakaz dyskryminacji ze względu na płeć niejako na równi z zakazem dyskryminacji ze względu na rasę i kolor skóry, jak i pochodzenie etniczne.

53. Stąd uregulowania, które nawiązują bezpośrednio do kryterium płci – wyłączając niezaprzeczalne uwarunkowania biologiczne, takie jak macierzyństwo – są w świetle hierarchii wartości prawodawcy Unii tak samo nie do zaakceptowania jak te, które odnoszą się do rasy lub koloru skóry i z tego powodu są one w dziedzinie zabezpieczeń społecznych, niezależnie od ewentualnie przeprowadzonych badań statystycznych, niedopuszczalne [22].

21 — Zobacz pkt 66 i 67 mojej opinii w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. (EU:C:2010:564).

22 — Zobacz pkt 49–51 i pkt 62–67 mojej opinii w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. (EU:C:2010:564).

54. W przeciwnym razie z jednej strony powstałoby ryzyko podważenia, w oparciu o kryteria wywodzone ze statystyki, wynikających z karty, zakazów dyskryminacji, a z drugiej strony ryzyko powstania w danym przypadku niewłaściwych skutków, gdyby automatycznie powoływano się na ostatecznie niezwiązane ze sprawą statystyki zamiast na kryteria materialne, właściwe z punktu widzenia podejmowania decyzji w oparciu o prognozy.

iv) Wniosek częściowy dotyczący pierwszego pytania prejudycjalnego

55. Ani z dyrektywy 79/7, ani z prawa pierwotnego nie sposób zatem wywieść argumentów, które uzasadniałyby nierówne traktowanie ze względu na [stosowanie] statystyk opartych na kryterium płci.

56. Artykuł 4 ust. 1 dyrektywy 79/7 należy w związku z tym interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie krajowym przepisom prawa, na podstawie których różna w przypadku kobiet i mężczyzn przewidywana długość życia stanowi czynnik aktuarialny przy obliczaniu wysokości świadczeń z zabezpieczenia społecznego wypłacanych na mocy ustawy z tytułu wypadku przy pracy, jeżeli przy zastosowaniu tego czynnika jednorazowe świadczenie odszkodowawcze wypłacane na rzecz mężczyzny jest niższe niż odszkodowanie, które otrzymałaby kobieta w tym samym wieku, która ponadto znajduje się w porównywalnej sytuacji.

57. Biorąc powyższe pod uwagę, fińskie sądy byłyby właściwie zobowiązane w postępowaniu z zakresu zabezpieczeń społecznych – w każdym przypadku, w jakim postępowanie to byłoby skierowane przeciwko organowi administracji publicznej lub innej podobnej instytucji – do niestosowania dyskryminującego przepisu i zamiast tego, w braku krajowego, niedyskryminującego uregulowania, do przyznania panu X kwoty wyższej, zastrzeżonej w myśl prawa fińskiego dla kobiet [23].

58. Tak się jednak nie stało.

59. W związku z tym, iż postępowanie z zakresu zabezpieczeń społecznych zostało w międzyczasie prawomocnie zakończone, oraz o ile wyrok Trybunału w niniejszej sprawie nie będzie stanowił przyczyny dla wznowienia postępowania [24], która umożliwiłaby sądom fińskim zgodne z prawem Unii zaspokojenie żądań pana X, pojawia się jednakże pytanie, czy na państwie fińskim ciąży obowiązek poniesienia odpowiedzialności za zapłatę, wraz z odsetkami, kwoty, której pan X został na mocy prawa fińskiego z naruszeniem praw Unii pozbawiony.

B – *Drugie pytanie prejudycjalne*

60. Poprzez swoje drugie pytanie prejudycjalne sąd odsyłający pragnie w istocie ustalić, czy z powodu niezgodnego z prawem Unii uregulowania, dotyczącego zryczałtowanego odszkodowania za wypadek przy pracy, Republice Finlandii może zostać zarzucone wystarczająco istotne naruszenie prawa Unii, stanowiącego przesłankę odpowiedzialności tego państwa członkowskiego.

61. Przeciwko takiemu naruszeniu przemawia zdaniem sądu odsyłającego, jak się wydaje, brak orzecznictwa odnoszącego się do dyrektywy 79/7, okres przejściowy, o którym mowa w wyroku w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in., a także okoliczność, że ustawodawca krajowy przyjął w świetle dyrektyw 2004/113 oraz 2006/54, iż stosowanie czynników aktuarialnie związane z płcią jest z punktu widzenia prawa dopuszczalne (pkt 2).

23 — Zobacz wyrok Jonkman i in., od C-231/06 do C-233/06, EU:C:2007:373, pkt 39.

24 — Zobacz wyrok Kühne & Heitz, C-453/00, EU:C:2004:17, pkt 26–28.

62. Przed przystąpieniem do oceny poszczególnych elementów przywołanego stanowiska wyjaśnienia (w pkt 1) wymaga kwestia, w którym momencie należy ewentualnie przyjąć naruszenia przez Republikę Finlandii prawa Unii. Ta kwestia jest istotna dla ustalenia ram prawa Unii, zgodnie z którymi oceniane będzie istnienie istotnego naruszenia.

1. Miarodajny moment i ramy prawne oceny istnienia naruszenia prawa Unii

63. Za miarodajne mogą zostać uznane: data wypadku przy pracy (1991), data przyznania świadczenia przez zakład ubezpieczeń (2005) oraz data prawomocnego oddalenia powództwa przez sąd ds. ubezpieczeń społecznych (2008).

64. W pierwszej kolejności należy uwzględnić fakt, iż dotyczące pana X naruszenie prawa Unii skonkretyzowało się dopiero w roku 2008, wraz z uprawomocnieniem się orzeczenia fińskiego sądu.

65. Po drugie stwierdzić należy, iż w tym czasie nie istniało orzecznictwo dotyczące kwestii, czy stosowanie czynników aktuarialnych związanych z płcią jest w świetle dyrektywy 79/7 dopuszczalne, ponieważ Komisja nie widziała powodu, aby wszczynać przeciwko Republice Finlandii postępowanie w sprawie uchybienia zobowiązaniom państw członkowskich.

66. Warto ponadto odnotować, iż w pewnych aspektach związanych z dyrektywą 79/7, dotyczących prawa ubezpieczeń – a mianowicie dotyczących dyrektyw 2004/113 i 2006/54 – prawodawca Unii zezwolił na stosowanie w latach 2004 i 2006 w pewnych okolicznościach czynników aktuarialnych związanych z płcią, a Komisja sama zdecydowanie popierała ten punkt widzenia jeszcze w roku 2010 w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. Wydaje się, iż trwała zmiana poglądu zaznaczyła się dopiero w kontekście tej sprawy, w której wyrok został wydany jednak dopiero w roku 2011 – a więc równe trzy lata po wydaniu prawomocnego orzeczenia przez fiński sąd ds. ubezpieczeń społecznych.

67. Zważywszy na powyższe, należy teraz zbadać, czy można przyjąć, że w roku 2008 doszło do istotnego, stanowiącego przesłankę odpowiedzialności [państwa członkowskiego] naruszenia prawa Unii.

2. Istnienie wystarczająco istotnego naruszenia?

68. Odpowiedzialność państwa członkowskiego za szkody wyrządzone jednostkom wskutek naruszenia prawa Unii zakłada, że, po pierwsze, naruszona norma prawna ma na celu przyznanie praw jednostkom, po drugie, że naruszenie jest wystarczająco istotne oraz, po trzecie, że istnieje bezpośredni związek przyczynowo-skutkowy między naruszeniem zobowiązania ciążącego na państwie oraz szkodą poniesioną przez poszkodowane jednostki [25].

69. Sąd krajowy pyta wyłącznie o drugą z przedstawionych tutaj przesłanek odpowiedzialności. Wobec tego należy wyjaśnić, co należy rozumieć pod pojęciem „wystarczająco istotnego” naruszenia i czy takowe naruszenie miało miejsce w niniejszej sprawie.

25 — Zobacz m.in. wyroki: Francovich i in., C-6/90 i C-9/90, EU:C:1991:428; Brasserie du pêcheur i Factortame, C-46/93 i C-48/93, EU:C:1996:79, pkt 51.

a) Pojęcie wystarczająco istotnego naruszenia

70. Przy rozpatrywaniu przez sąd krajowy kwestii, czy należy przyjąć, że doszło do wystarczająco istotnego naruszenia prawa Unii, stanowiącego przesłankę odpowiedzialności [państwa członkowskiego], sąd krajowy musi – w ramach całościowej oceny – uwzględnić, po pierwsze, klarowność i precyzyjność naruszonego przepisu, po drugie zakres swobodnego uznania, które naruszony przepis przyznaje organom krajowym lub unijnym, po trzecie kwestię, czy naruszenie zostało dokonane umyślnie, czy też nieumyślnie, względnie czy szkodę wyrządzono w sposób umyślny czy też nieumyślny, po czwarte czy błąd co do prawa jest uzasadniony, czy też nie i po piąte okoliczność, że działania organu Unii mogły przyczynić się do zaniechania, wprowadzenia lub utrzymania w sposób sprzeczny z prawem Unii krajowych działań lub praktyk [26].

71. Elementy te zostaną w dalszej część mojej opinii zbadane i wymagają one uwzględnienia w ocenie całościowej okoliczności poruszonych w drugim pytaniu prejudycjalnym.

b) Wystarczająco istotne naruszenie art. 4 dyrektywy 79/7 przez Republikę Finlandii?

72. Podczas gdy dwa pierwsze elementy wskazane w pkt 70 mogą w niniejszym przypadku wskazywać na wystarczająco istotne naruszenie, trzy następne przemawiają raczej przeciwko stwierdzeniu takiego naruszenia.

73. Albowiem, nawet jeśli brzmienie i kontekst dyrektywy 79/7 w sposób wystarczająco jasny i dokładny – oraz bez pozostawienia krajowemu ustawodawcy zakresu swobodnego uznania – wykluczają stosowanie czynników aktuarialnych związanych z kryterium płci, to fińskiemu ustawodawcy i fińskiemu wymiarowi sprawiedliwości nie można przypisać umyślnego i nieznajdującego żadnego uzasadnienia naruszenia prawa w roku 2008.

74. Wprost przeciwnie, z jednej strony brak jakiegokolwiek odpowiedniego orzecznictwa lub postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego, w ramach którego podnoszono by zarzut naruszenia odnośnych zakazów dyskryminacji oraz, z drugiej strony, zarysowująca się od 2004 roku tendencja prawodawcy Unii do dopuszczania w szerokim zakresie stosowania czynników aktuarialnych pozwalają wyciągnąć wniosek, że w roku 2008 – a więc przed wydaniem wyroku w sprawie Association belge des Consommateurs Test-Achats i in. – niezgodność uregulowania fińskiego z prawem Unii nie była aż tak wyraźna, aby zakładać, że fińskie organy naruszyły prawo w sposób umyślny i wykluczający jakiekolwiek uzasadnienie.

75. Wprawdzie wszczęcie postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego pozostawiono uznaniu Komisji, lecz wszczęcie takiego postępowania w danej sprawie zdaje się uzasadniać twierdzenie, że dopuszczając się ciągłego naruszania prawa Unii, państwo członkowskie w istocie godzi się na to naruszenie. Brak wszczęcia postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego nie zwalnia wprawdzie sam w sobie danego państwa członkowskiego z odpowiedzialności, oznacza jednakże, że państwu temu nie można zarzucać, iż w sposób świadomy akceptowało ono ciągłe naruszanie prawa Unii.

76. W niniejszym przypadku trudno przypisywać państwu członkowskiemu naruszenie prawa w sposób wykluczający jakiekolwiek uzasadnienie i uzasadniający pociągnięcie go do odpowiedzialności, w sytuacji gdy przytrafiło się to samemu prawodawcy Unii w innym, ale podobnym kontekście, a mianowicie w związku z dyrektywą 2004/113. Przesadą byłoby oczekiwać od państw członkowskich,

26 — Wyrok Brasserie du pêcheur i Factortame, EU:C:1996:79, pkt 57.

aby przy stanowieniu prawa krajowego były bardziej rozsądne i sumienne niż prawodawca Unii. Właśnie działalność legislacyjna prawodawcy Unii w latach 2004–2008 mogła utwierdzić fińskiego ustawodawcę w błędnym przekonaniu, iż wybrane przez niego czynniki są zgodne z prawem Unii również w dziedzinie zabezpieczeń społecznych.

77. Biorąc powyższe pod uwagę, w odpowiedzi na drugie pytanie prejudycjalne należy stwierdzić, iż ocena przesłanek odpowiedzialności państwa członkowskiego należy do sądów krajowych. Jednak przy ocenie zagadnienia, czy miało miejsce wystarczająco istotne naruszenie prawa Unii, na korzyść danego kraju członkowskiego należy w szczególności uwzględnić, iż:

— Trybunał w swoim orzecznictwie nie zajął wyraźnego stanowiska, czy przy obliczaniu wysokości świadczeń z ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego, które podlegają przepisom dyrektywy 79/7, należy uwzględniać czynniki aktuarialne związane z kryterium płci,

— dopiero w wyroku w sprawie C-236/09 Association belge de Consommateurs Test-Achats i in. Trybunał uznał art. 5 ust. 2 dyrektywy 2004/113, który dopuszcza uwzględnienie takich czynników, za nieważny i ustanowił okres przejściowy do momentu zaistnienia skutków prawnych tej nieważności, oraz

— w dyrektywach 2004/113 i 2006/54 prawodawca Unii dopuścił pod określonymi warunkami uwzględnienie takich czynników przy obliczaniu wysokości świadczeń w rozumieniu tych dyrektyw, a ustawodawca krajowy przyjął na tej podstawie, iż dane czynniki mogą zostać uwzględnione również w ramach ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego w rozumieniu niniejszej sprawy.

78. Mając na uwadze powyższe, należy na zakończenie wyjaśnić kwestię, czy w niniejszym przypadku wchodzi w rachubę ograniczenie skutków wyroku w czasie.

C – *Ograniczenie skutków wyroku w czasie?*

79. W tym miejscu należy najpierw wskazać na fakt, iż dokonując wykładni przepisu prawa Unii, Trybunał wyjaśnia w wyroku znaczenie i zasięg tego przepisu w taki sposób, w jaki należałoby go rozumieć i stosować od czasu jego wejścia w życie. W związku z tym ograniczenie skutków takiego wyroku w czasie stanowi środek nadzwyczajny, którego niezastosowanie wymaga m.in. zaistnienia ryzyka poważnych skutków gospodarczych [27].

80. Strony postępowania nie przedstawiły relewantnych argumentów w tym zakresie.

81. Przeciwko stwierdzeniu [ryzyka wystąpienia] znacznych skutków gospodarczych przemawia w niniejszym przypadku raczej to, iż stojące w sprzeczności z prawem Unii przepisy fińskiej ustawy o ubezpieczeniu wypadkowym odnoszą się w pierwszej kolejności do spraw o mniejszym znaczeniu. W ich kontekście nieprawdopodobne wydaje się, aby system zabezpieczenia społecznego został obciążony nadzwyczaj dużymi kosztami, nawet gdyby korzystniejsza stawka ryczałtowa, zastrzeżona dotąd na rzecz kobiet, miała być stosowana wobec mężczyzn.

82. W związku z powyższym nie ma podstaw do ograniczenia skutków niniejszego wyroku w czasie.

27 — Zobacz wyrok Endress, C-209/12, EU:C:2013:864, pkt 33–40.

V – **Wnioski**

83. Mając na uwadze powyższe, proponuję, aby Trybunał odpowiedział na oba pytania prejudycjalne w następujący sposób:

1) Artykuł 4 ust. 1 dyrektywy Rady 79/7/EWG z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie stopniowego wprowadzania w życie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zabezpieczenia społecznego należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie krajowym przepisom prawa, na podstawie których różna w przypadku kobiet i mężczyzn przewidywana długość życia stanowi czynnik aktuarialny przy obliczaniu wysokości świadczeń z zabezpieczenia społecznego wypłacanych na mocy ustawy z tytułu wypadku przy pracy, jeżeli przy zastosowaniu tego czynnika jednorazowe świadczenie odszkodowawcze wypłacane na rzecz mężczyzny jest niższe niż odszkodowanie, które otrzymałaby kobieta w tym samym wieku, która ponadto znajduje się w porównywalnej sytuacji.

2) Ocena przesłanek odpowiedzialności państwa członkowskiego należy do sądów krajowych. Jednak przy ocenie zagadnienia, czy miało miejsce wystarczająco istotne naruszenie prawa Unii, na korzyść danego kraju członkowskiego należy w szczególności uwzględnić, iż:

   — Trybunał w swoim orzecznictwie nie zajął wyraźnego stanowiska, czy przy obliczaniu wysokości świadczeń z ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego, które podlegają przepisom dyrektywy 79/7, należy uwzględniać czynniki aktuarialne związane z kryterium płci,

   — dopiero w wyroku w sprawie C-236/09 Association belge de Consommateurs Test-Achats i in. Trybunał uznał art. 5 ust. 2 dyrektywy 2004/113, który dopuszcza uwzględnienie takich czynników, za nieważny i ustanowił okres przejściowy do momentu zaistnienia skutków prawnych tej nieważności, oraz

   — w dyrektywach 2004/113 i 2006/54 prawodawca Unii dopuścił pod określonymi warunkami uwzględnienie takich czynników przy obliczaniu wysokości świadczeń w rozumieniu tych dyrektyw, a ustawodawca krajowy przyjął na tej podstawie, iż dane czynniki mogą zostać uwzględnione również w ramach ustawowych systemów zabezpieczenia społecznego w rozumieniu niniejszej sprawy.